

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ЗУБРИЦЬКИЙ ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 340.12

**СОЦІАЛЬНО-МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ
ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
МВС України

Науковий керівник доктор філософських наук, доцент
Бліхар В'ячеслав Степанович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри філософії та політології

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Вовк Вікторія Миколаївна,
Національна академія внутрішніх справ,
начальник Прикарпатського факультету;

кандидат юридичних наук, доцент
Гураленко Наталія Анатоліївна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри філософії та теорії права

Захист відбудеться «03» липня 2015 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «02» червня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Україна, здійснивши проєвропейський вибір, опинилася перед необхідністю докорінного реформування життя суспільства. Реформи повинні бути всеохоплювальними: стосуватися і представників влади, і пересічних громадян, усіх галузей виробництва, соціальної сфери, здійснюватися на горизонтальному та вертикальному рівнях одночасно. Цей процес має бути чітко спланований та гарантований усвідомленою підтримкою правослухняного населення.

Ба більше, такий процес є тривалим і клопітким. Немоżliво за кілька місяців «перевиховати» покоління людей, які звикли жити, зневажаючи закон, нехтувати правовими вимогами, постійно свідомо і підсвідомо порушувати, наприклад, правила дорожнього руху чи санітарні або екологічні норми.

На нашу думку, держава, як монополіст на право примусу, покликана формувати у громадян свідому необхідність діяти правослухняно задля суспільного та власного блага. Таке виховання повинно розпочинатися з якнаймолодшого віку і реалізуватися через дошкільні навчальні заклади, школи, середні спеціальні навчальні заклади, ВНЗ, трудові колективи. На загальнодержавному рівні повинні бути затверджені програми національно-патріотичного, фізичного, правового виховання з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Засади правослухняної поведінки повинні бути сформовані суспільством (як спільнотою людей) та державою через культивування соціальних і моральних норм, перевірених часом і людьми.

Теоретичну основу дослідження становлять праці науковців, які аналізували різні аспекти окресленої в дисертації проблематики. Насамперед це українські філософи права: О. Балинська, В. Бачинін, В. Бігун, В. Вовк, О. Грищук, О. Данільян, В. Канцір, М. Кельман, А. Козловський, М. Козюбра, М. Костицький, С. Максимов, С. Сливка, Т. Гарасимів, О. Омельчук, С. Рабінович, А. Токарська, М. Цимбалюк та ін. Чимало уваги питанням правослухняної поведінки та соціально-правовим нормам приділили: М. Алексєєв, В. Альфонсас, В. Бакштановський, В. Баранов, В. Бібіхін, М. Богуславський, М. Вишняк, В. Гойман, Є. Зарубаєва, Р. Іванов, І. Ільїн, В. Камінська, А. Кен, В. Кожевніков, В. Малахов, О. Лейст, Д. Міллер, А. Мудрик, В. Оксамитний, М. Палієнко, Л. Петражицький, А. Піголкін, М. П'янов, А. Радугін, М. Смелзер, В. Спекторський, М. Тарасов, Л. Фуллер, М. Юрашевич та ін.

Цю тему досліджували не лише учені-правознавці, а й філософи (Г. Гегель, Д. Дрейк, І. Кант, Дж. Локк, Ф. Паульсен, М. Реріх, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, А. Шопенгауер, Л. Фейербах, Й. Фіхте), соціологи (М. Вебер, Е. Дюркгейм, В. Пилипенко, А. Мудрик, П. Сорокін), психологи (А. Адлер, Г. Айзенк, Л. Виготський, С. Максименко, І. Павлов, Е. Торндайк, Е. Фромм) та багато інших. Досягненню пізнавальної мети слугувало використання здобутків вітчизняної філософської думки, представленої працями В. Бліхара, А. Карася, В. Лисого, В. Мельника, М. Требіна, М. Олексюка, С. Орлова, В. Ярошовця та

ін. Залучення значного теоретичного масиву дало змогу простежити сутність правослухняної поведінки, а саме – її філософсько-правового виміру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження здійснено на виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р «Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ» (щодо використання сучасних інформаційно-психологічних технологій у діяльності ОВС і проведення міжгалузевих досліджень на перетині юридичних та інших наукових галузей знань) відповідно до «Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років», затвердженого наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи – сформулювати теоретичну та практичну перспективу і значущість соціально-моральних засад у формуванні правослухняної поведінки для суспільного розвитку.

Для досягнення поставленої мети окреслено такі *задачі*:

- проаналізувати історіографію проблеми соціально-моральних засад правослухняної поведінки;
- розкрити філософсько-правову методологію розуміння поняття «правослухняна поведінка»;
- виокремити основні етапи формування правослухняної поведінки;
- виявити особливості правослухняної поведінки як філософсько-правової категорії;
- визначити соціальні мотиви правослухняної поведінки;
- з'ясувати рівень впливу морального вибору на формування правослухняної поведінки;
- виокремити соціально-моральні детермінанти пізнання правослухняної поведінки;
- висвітлити значення ціннісних орієнтирів для формування правослухняної поведінки;
- довести обумовленість регуляції поведінки людини соціальними нормами;
- встановити внутрішню та зовнішню основу правослухняної поведінки, сформовану інтерналізацію;
- оцінити єдність внутрішньої та зовнішньої інтерналізації соціально-правових норм як запоруки правослухняної поведінки;
- відобразити контроль суспільства за дотриманням соціально-правових норм як ключову передумову правослухняної поведінки.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що врегульовуються правослухняною поведінкою.

Предмет дослідження – соціально-моральні засади правослухняної поведінки.

Методи дослідження. Під час написання дисертаційної роботи використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів і прийомів, що зумовлено структурою дисертації. З огляду на це, основу дисертації сформувавши філософсько-світоглядні методи і підходи гносеології, онтології, феноменології, герменевтики, базові концепти філософії і соціології права.

Оскільки дослідження виконано в межах філософії, юриспруденції, соціології, політології, то це зумовило застосування загальнонаукових методів. Серед загальнонаукових – це методи аналізу, синтезу та системного аналізу. Використовуючи метод аналізу, вивчено поняття правослухняної поведінки в обсязі його двох складових – моральної та соціальної; за допомогою методу синтезу об'єднано в єдине ціле соціальні та моральні основи формування правослухняної поведінки; вони розглядалися як єдиний засіб впливу з боку суспільства та держави на формування правослухняної поведінки. Метод системного аналізу дозволив сформулювати певну послідовність дій для дослідження структурних зв'язків між елементами правослухняної поведінки як системи (підрозділи 1.1, 1.2). Застосування аксіоматичного методу уможливило виведення філософсько-правової теорії правослухняної поведінки (підрозділи 1.2, 2.1). Герменевтичний метод використано для теоретизації трактування понять, закладених в основу дисертаційної роботи (підрозділи 1.1, 3.1, 3.3, 5.4). Інтегративний метод дав змогу отримати наукові результати щодо вивчення багато вимірності правослухняної поведінки (підрозділи 2.1, 3.1, 4.1, 5.4).

Системно-структурний метод у процесі з'ясування і конкретизації складових елементів правослухняної поведінки допоміг розкрити сутність її сучасного соціально-філософського і філософсько-правового трактування (підрозділи 3.1, 3.3, 5.2, 5.3). Гіпотетико-дедуктивний метод у межах пізнавального процесу дав змогу сформулювати відповідну модель правослухняної поведінки (підрозділи 4.1, 4.2, 5.4).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці комплексним філософсько-правовим дослідженням соціально-моральних засад правослухняної поведінки.

Основні положення та результати, отримані у дисертації, відображають особистий внесок автора в розробку теми, що досліджується, а саме:

у перше:

– здійснено філософсько-правовий аналіз поняття «правослухняна поведінка», який дозволив трактувати правослухняну поведінку людини як найвищий рівень правової соціалізації, в результаті якої норми права дотримуються не мірою страху покарання і не через відчуття солідарності з правом, а в межах стійкої ментальної моральної потреби людини здійснювати лише правомірні вчинки;

– охарактеризовано та узагальнено ідеї щодо багатовимірності правослухняної поведінки. Сучасне суспільство виступає певним генератором норм, утілених у всі сфери життя людини, а у правову та соціальну, – вочевидь, найбільше. Ці норми з часом перетворюються у моделі поведінки, дотримання

або недотримання яких формує правослухняну поведінку людини чи таку, що ігнорує та порушує вимоги норм права та соціуму;

– аргументовано філософсько-правові засади формування правослухняної поведінки, що дозволили простежити її філософсько-правові моделі та виокремити соціальне значення дотримання правослухняної поведінки як однієї із засад існування демократичної і правової держави. У результаті вивчення з'ясовано, що правослухняна поведінка нерозривно пов'язана із соціальними й моральними правилами, приписами і ментальністю, які творило та вивіряло суспільство упродовж століть;

– обґрунтовано обумовленість регуляції поведінки людини соціальними нормами для формування їй правослухняного виміру, що полягає у такому: завдяки набуттю правових знань, їх осмисленню, формуванню правової культури, сприйняттю моделей і шаблонів правової поведінки людини, її кореляції у процесі соціалізації, зокрема, правової соціалізації. Правослухняна поведінка проявляє і результує те, як особистість пройшла цей процес і чи засвоїла його;

удосконалено:

– підходи до розуміння поняття «правослухняна поведінка» на основі аналізу філософських, правових, філософсько-правових учень різних періодів, а також до узагальнення недоліків і переваг кожного з цих підходів, причинами яких були насамперед панівні у певний період ідеї у вивченні феномена людини і всього, що з нею пов'язано;

– способи аналізу поняття, філософсько-правових особливостей правослухняної поведінки в суспільстві, виявлення залежності кількості правослухняних громадян від рівня соціально-економічного життя суспільства та держави;

– методологію вивчення єдності внутрішньої і зовнішньої інтерналізації соціально-моральних норм як неодмінної, ключової і беззаперечної засади правослухняної поведінки;

дістали подальший розвиток:

– теоретико-методологічні засади аналізу правослухняної поведінки, які відображають актуальність і важливість з'ясування основ формування правослухняної поведінки;

– наукове трактування філософсько-правового розуміння правослухняної поведінки як синкретизму соціального та морального. Саме ця теза вимагає застосування комплексного підходу, який завдяки багатовекторності поєднав основи багатьох наукових підходів до вивчення певних явищ і процесів у житті суспільства та держави;

– філософсько-правове обґрунтування первинного значення контролю суспільства за дотриманням соціально-моральних норм як передумови правослухняної поведінки;

Практичне значення одержаних результатів полягає у заповненні певних прогалів у вивченні соціально-моральних засад правослухняної поведінки.

Результати дослідження можуть бути використані у подальшій науковій розробці вказаного наукового напрямку, підготовці і викладанні курсів «Філософія», «Філософія права», «Теорія держави і права» та ін.

Окремі положення дисертації можуть бути застосовані під час написання підручників, навчальних посібників із теорії держави й права, філософії права, правознавства та ін.

Апробація результатів дисертації. Тези дисертаційної роботи, ідеї та окремі висновки апробовано як доповіді на конференціях і симпозіумах міжнародного та національного рівнів: «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 р.); «Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики» (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.); «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Харків, 6–7 лютого 2015 р.); «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 13–14 лютого 2015 р.).

Публікації. Основні положення і висновки, сформульовані в дисертаційній роботі, викладені у шести наукових статтях, п'ять із яких опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, одна – у виданні іншої держави (Республіка Молдова), а також у тезах чотирьох доповідей на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'ятих розділів, чотирнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 206 сторінок, із них основний текст – 186 сторінок. Список використаних джерел (227 найменувань) викладено на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, охарактеризовано ступінь наукової розробки проблеми, її зв'язок із науковими програмами, планами і темами, сформульовано мету і задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, наукову новизну одержаних результатів, теоретичне і практичне їх значення, наведено дані про їх апробацію та публікації автора за темою дисертації, структуру та обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретико-методологічне дослідження соціально-моральних засад правослухняної поведінки» містить два підрозділи та присвячений аналізу джерельної бази дослідження й характеристиці основних методологічних підходів до дослідження соціально-моральних засад правослухняної поведінки.

У *підрозділі 1.1 «Дослідження ідеї та її понятійний апарат»* вказано на те, що і у зарубіжній, і у вітчизняній науці існує чимало робіт, присвячених розв'язанню питань співвідношення права і моралі, соціалізації, соціальної та моральної відповідальності людини, її моральної визначеності. Однак, попри такі вагомні напрацювання з цих питань у різних галузях науки, складно уявити їх як повністю вивчене поняття. Людина, її природа, поведінка завжди була

об'єктом дослідження в науці. Так, біологічні науки вивчають людину як біологічний вид, юридичні – як творця та виконавця правових приписів, суспільні науки досліджують людину як істоту соціальну, її зв'язок із суспільством, участь у його життєдіяльності. Загалом існує багато досліджень, які можуть сформувати методологічну основу для вивчення поведінки як цілісного явища. Проте дещо іншою є ситуація із дослідженнями, що могли би стати методологічною основою для вивчення феномена правослухняної поведінки, зокрема її соціально-моральних засад. Українські вчені дослідження у такому ракурсі не здійснювали. Тому доводиться користуватися роботами зарубіжних дослідників.

У підрозділі 1.2 «Філософсько-правова методологія розуміння суті соціально-моральних засад правослухняної поведінки» вказано на те, що під час здійснення дослідження використано дослідницькі методи, які зазвичай застосовують у гуманітарних науках: порівняльно-історичний (під час вивчення поглядів на соціально-моральні засади правослухняної поведінки в різні історичні епохи); структурно-функціональний, семантичний, генетичний, а також аналіз і синтез, прогнозування та ін. В основу методики дослідження покладено герменевтичний метод та його загальні принципи: історичність інтерпретації, неперервність традиції. Окрім того, розгляд феномена правослухняної поведінки потребував застосування системного підходу. Також значну роль у цьому виконав міждисциплінарний підхід. На основі цього зроблено висновок, відповідно до якого в історії вітчизняної і зарубіжної філософсько-правової думки можемо знайти основу, на якій у подальшому має розвиватися вчення про морально-правові засади правослухняної поведінки. З розвитком людського суспільства, зміною історичних епох, соціально-економічних і культурних умов життя людей певним чином змінювалися, корегувалися й вимоги до поведінки, деякі її норми актуалізувалися або відходили в минуле. Попри ці зміни, сталими залишилися основи, на яких формувалася поведінка людини як члена суспільства. Цими основами є моральні норми поведінки, вироблені певними групами людей. Упродовж становлення суспільства змінювався і закон як регулятор і критерій поведінки, а засадою для його розвитку стали загальнолюдські норми та критерії поведінки – мораль як усна система приписів, яка регулює поведінку людей у суспільстві.

Розділ 2 «Онтологічні засади соціально-морального виміру правослухняної поведінки» містить три підрозділи, які присвячені філософсько-правовому дослідженню соціально-морального виміру правослухняної поведінки в межах її онтологічних складових.

У підрозділі 2.1 «Правослухняна поведінка як філософсько-правова категорія» зроблено спроби довести, що на формування правослухняної поведінки в суспільстві впливають безпосередньо її мотиви, пов'язані з характером і специфікою потреб та інтересів макро- та мікрогруп, суспільства загалом. Отже, поведінка людини залежить від її усвідомлення і визнання норм права, реалізованих державою через систему своїх інститутів й організацій, що виконують регулятивну та контролюючу функції у суспільстві. Крім того, з

нашого погляду, недоцільно вдаватися до крайнощів щодо висновків про те, що, мовляв, норма права не спроможна формувати фактори впливу на поведінку людини. Практичне значення норм права в цьому випадку полягатиме у соціальному плануванні, що, відповідно, дозволить ефективно реалізовувати правильну оцінку «можливого» та «реального». Відтак норма права відображає певні цінності і впливає на формування правослухняної поведінки, створюючи сприятливі умови для імплементації у життя правових вимог. Саме норма права є єдиною із норм поведінки, котра володіє особливим значенням у складних нинішніх соціальних процесах в українському соціокультурному просторі. Врешті, однією із найважливіших вимог адаптації людини до життєвих обставин є правова соціалізація, що відображає засвоєння правової культури суспільства і, як наслідок, формується правослухняна поведінка, що відповідає його вимогам.

У підрозділі 2.2 *«Морально-правова визначеність соціальних мотивів правослухняної поведінки»* стверджено, що емпіричні подразники виступають мотивом для інструментальної чи стратегічної дії, ключовим аспектом яких є зрівноваженість об'єктивної природної або соціальної дійсності, або напрям руху до видимості цієї зрівноваженості. За оцінки комунікативних дій необхідне розуміння того, що мотиви не виступають природною потребою, не є неусвідомлювальними факторами, які впливають на поведінку людей, оскільки існує їх детермінація відповідними імперативами, які формуються лише для себе або є загально визнаними. Вони завжди усвідомлені суб'єктом, є надважливими для нього та спрямовують його зусилля на порозуміння з іншим, бо реалізація цілей чи планів можлива лише у випадку гармонійної взаємодії. Відтак основною вимогою наших часів стає етика відповідальності, де передбачається виникнення морального суб'єкта, який матиме змогу не лише відчувати відповідальність перед неіснуючим іншим, що стане ключовою умовою досягнення конвенційного бачення особи, яка діє, але й розробляти та ухвалювати найбільш раціональне рішення для іншого.

У підрозділі 2.3 *«Вплив морального вибору на формування правослухняної поведінки»* акцентовано на тому, що моральний вибір – це усвідомлена дія людини, вчинена стосовно когось чи чогось для досягнення певного результату. Моральний вибір є основою морального вчинку, відтак – моральної поведінки. Людина, яка діє морально, не порушуватиме закони, чинитиме правосвідомо та правослухняно. Фундаментальна філософська проблема морального вибору надзвичайно складна. Упродовж розвитку філософії як науки вироблено чимало підходів до її вивчення. Насамперед це можна пояснити тим, що кожне нове покоління має власне трактування моралі, а проблема її перетворення на правослухняну поведінку відзначається дискусійним характером. Поняття морального вибору особливо актуально для українського суспільства, адже саме зараз прагнемо закласти основи громадянського суспільства, яка давно задекларовано на папері. Однак, якщо у повсякденному житті людина чинитиме, спираючись на моральні цінності та норми, то автоматично чинитиме правослухняно.

Розділ 3 «Гносеологічні засади соціально-морального виміру правослухняної поведінки» містить три підрозділи та присвячений гносеологічній характеристиці соціально-морального виміру правослухняної поведінки.

У підрозділі 3.1 *«Соціально-правова гносеологія правослухняної поведінки»* йдеться про те, що сучасне суспільство виступає своєрідним «виробником» норм, які входять у всі сфери життя людини, а у правову та соціальну, напевно, найбільше. Ці норми за нетривалий час стають певними моделями поведінки, дотримання або недотримання яких робить поведінку людини правослухняною чи такою, що порушує вимоги норм права та соціуму. Сьогодні актуальним залишається питання контролю за правовою поведінкою, зокрема питання його ефективності. Адже на поведінку людини значною мірою впливає середовище, у якому людина знаходиться, соціальна група чи спільнота, до якої вона належить, рівень та якість освіти, яку здобула людина. І правова поведінка у цьому сенсі не є винятком. Адже вчинення чималої кількості правопорушень і злочинів можна уникнути, коли людина знає, що за вчинене отримає справедливе покарання від держави та моральний осуд від спільноти, до якої належить.

У підрозділі 3.2 *«Пізнання правослухняної поведінки як результату правової соціалізації людини»* з'ясовано, що правовий вплив усе ж таки є елементом системи суспільного регулювання, котре реалізується не лише за допомогою впливу певних юридичних засобів (правові норми чи правовідносини), а й іншими вимірами цього впливу, такими як суспільно-виховний чи інформаційно-результативний, на суспільні відносини. В цьому випадку соціокультурна та інформаційно-результативна цінність права полягає у його здатності формувати та визначати суспільно корисну поведінку, трансформуючи її у вимір правослухняності шляхом утворення ціннісно-правових установок, що виражають джерело правової діяльності. Врешті, лише завдяки набуттю певних знань, їх осмисленню, прийняттю чи неприйняттю певних моделей чи шаблонів поведінки людина може соціалізуватися, зокрема у правовому розумінні. Правослухняна поведінка буде виявом і результатом того, що особистість пройшла цей процес та засвоїла його.

Підрозділ 3.3 «Соціальна зумовленість правослухняної поведінки людини» присвячений проблемам, які пов'язані із необхідністю вивчення саме соціально-правових причин і видів впливу на стан законності та правопорядку у державі, як і визначення чітких кроків щодо усунення негативних факторів, що дестабілізують чинний правопорядок. Своєю чергою, на свідоме прийняття цих норм у свою поведінку впливає низка факторів, а саме: участь в управлінні суспільним життям, свобода вибору, можливість законного задоволення своїх потреб, інтересів, можливості для самореалізації. Здебільшого, якщо суспільство та держава нададуть людині такі можливості, вона дотримуватиметься норм і велень держави.

Розділ 4 «Антрополого-аксіологічні засади соціально-морального виміру правослухняної поведінки» містить два підрозділи та присвячений

антропологічним й аксіологічним характеристикам соціально-морального виміру правослухняної поведінки.

У підрозділі 4.1 «Вияв духовно-моральної ідентичності людини у правослухняній поведінці» йдеться про те, що людина завжди охоплена певною культурною традицією. Тобто, незалежно від суб'єктивного сприйняття людиною навколишнього світу, його розуміння і бачення, від народження вона має певну прив'язку до речей, на які практично не може вплинути. З огляду на це, варто зазначити, що для того, аби сягнути самовизначення і усвідомлення свого життя, людина має пройти певний шлях, який завжди визначається з її культурологічної колиски. Головне завдання сучасної людини – зрозуміти об'єктивні та суб'єктивно-людські підстави і внутрішню необхідність вироблених норм, цінностей, правил поведінки. Самовивчення, роздуми над своїми вчинками та їх основою призводять до значних зрушень у процесі формування правослухняної поведінки особистості.

У підрозділі 4.2 «Соціальні норми як регулятор правослухняної поведінки людини» зауважено, що людина як окремий індивід визначається своїм місцем у соціумі, коли сам для себе обирає варіант прийняття соціальних норм: добровільно (усвідомлено), через примус (загроза певних санкцій) виявляти неприйнятне ставлення до тієї чи іншої групи. Через це визначається правоприйнятна та правослухняна поведінка людини. Поведінка людини залежить від впливу соціально-правових норм на людину. Іншими словами, соціально-правові норми є тими регуляторами, котрі стимулюють і спрямовують поведінку людини у правове поле, унеможливаючи реалізацію протиправної поведінки.

Розділ 5 «Праксеологічний вимір соціально-моральних засад правослухняної поведінки» містить чотири підрозділи та присвячений праксеологічній характеристиці соціально-моральних засад правослухняної поведінки.

У підрозділі 5.1 «Інтерналізація соціально-правових норм людиною як внутрішня основа правослухняної поведінки» вказано на те, що соціально-правові норми впливають на людину безперервно: на роботі, в сім'ї, побуті. Це правила поведінки, котрі мають узагальнений характер і виникли упродовж тривалого історичного процесу і підтримуються особистими переконаннями людей, а також державою зокрема. Держава в особі гаранта прав і обов'язків повинна забезпечити належне виконання цих норм у правовому суспільстві з метою підтримки правопорядку та законності. Важливе значення соціально-правових норм у формування правослухняної поведінки полягає у розумінні їх та необхідності у повсякденному житті. Соціальні норми формують поведінку людини не тільки в соціальній сфері, але й охоплюють своїм впливом культурне, релігійне, звичаєве середовище.

У підрозділі 5.2 «Інтерналізація соціально-правових норм суспільством як зовнішня основа правослухняної поведінки» йдеться про те, що суспільство щоденно через соціально-правові норми впливає на становлення кожної людини та громадянина, формуючи у них правослухняну поведінку. Це пояснюється тим, що з часом соціально-правові норми, котрі регулюють цю

сферу суспільного життя, укорінюються у свідомості людини та стають її частиною. За допомогою інтерналізації соціально-правових норм суспільством формується її зовнішня основа, а саме – моральний аспект, що відповідає за усвідомлення людиною добра і зла, змінюється світогляд, утворюються стійкі правовідносини, де закладаються права і обов'язки кожного індивіда і за порушення яких настає пряма юридична відповідальність.

У підрозділі 5.3 «Єдність внутрішньої і зовнішньої інтерналізації соціально-правових норм як запорука правослухняної поведінки» зроблено спроби довести, що соціально-правові норми покликані об'єднати внутрішні і зовнішні процеси людської діяльності та через інтерналізацію засвоїти зовнішні процеси впливу на людину, які згодом детермінуються у внутрішні стійкі переконання. Вони покликані сформуванню такої правослухняної поведінки, яка би сприяла збереженню, розвитку структури та функцій конкретного співтовариства. Правослухняна поведінка є інтерактивним процесом. Якщо у суспільстві підтримуватиметься кожним індивідом соціально-правова поведінка, яка не протиставляє свої інтереси державі, вплив на формування правослухняної поведінки з боку держави буде набагато ефективнішим і результативнішим.

У підрозділі 5.4 «Контроль суспільства за дотриманням соціально-правових норм як передумова правослухняної поведінки» йдеться про те, що правослухняна поведінка залежить від прийняття тих соціально-правових норм, котрі найбільше потрібні окремому індивіду. Держава в особі компетентних органів завжди контролює правову поведінку людини, вказує, що вона є «монополістом» у суспільно-правових відносинах. Правомірна та правослухняна поведінка може існувати тільки в громадському, цивілізованому суспільстві, де людина, котра захищається правом, визнається найбільшою соціальною цінністю. Правослухняна поведінка – в тісному та нерозривному зв'язку із правом, адже право формує та спрямовує дії людини в конкретно визначене правове поле.

ВИСНОВКИ

Специфіка об'єкта нашого дослідження – правослухняної поведінки – зумовила необхідність застосування комплексного підходу до його вивчення. У науковій роботі поєднані напрацювання, отримані в результаті здійснення соціологічних, психологічних досліджень вітчизняними і зарубіжними науковцями, із власним дослідженням феномена правослухняної поведінки крізь призму філософсько-правового аналізу цього поняття. Поєднання результатів досліджень різних наук сприяло формуванню якнайповнішої картини вказаного явища, з'ясуванню його суті, складових елементів, причин виникнення певних внутрішніх законів розвитку, шляхів удосконалення, модернізації та подальшого розвитку, що й в підсумку підтвердило актуальність теми дослідження.

1. Чи не кожне явище, яке вивчає наука, його цінність та актуальність визначаються співмірністю з людиною, користю, яку воно принесе їй, можливостями, які відкриє перед нею, чи спонукатиме її до подальших наукових пошуків, розвідок та експериментів, мета яких полягатиме у покращенні та забезпеченні життя людини, її адаптації у суспільстві, в якому проживає. Суть проблем правослухняної поведінки – багатогранна.

2. Визначені основні методологічні засади розуміння правослухняної поведінки, що дали змогу зауважити таке: людина, як окрема ланка соціокультурної системи загалом і сама для себе вибирає таку поведінку, яка зручна тільки їй, у результаті чого визначається її правослухняна поведінка. Норми формують поведінку особи, залежно від впливу на конкретну людину. Тобто соціально-правові норми є регуляторами, які стимулюють і спрямовують поведінку індивідуума у законодавче поле та унеможливають її протиправне діяння. У такому контексті правослухняна поведінка людини у суспільстві реалізується за допомогою конкретних та ефективних норм, що діють не теоретично, а практично. Загальна поведінка у суспільстві відображає рівень свідомого та культурного життя людей і їхню готовність прийняти або правослухняну, або протиправну поведінку.

2.1 На нашу думку, поняття «правослухняна поведінка» слід трактувати як соціальну установку особистості, що утворюється із трьох складових. Першою є когнітивна складова, що відповідає за пізнавальний процес і містить знання правил поведінки, соціальних норм, правових норм. Що ж стосується другої складової, то це «афективна складова», яка охоплює норми, правила, моделі поведінки, котрі визначаються такими складниками, як «добро» чи «зло». Саме з її допомогою забезпечується захисна та пристосовна функції. Третя складова – «конативна», котра виявляється в моделях поведінки людини, що їх вона не тільки демонструє в реальному житті, але й тих, до яких виражає готовність, що реалізує функцію самовираження.

Характер цих вимог стосується усіх сфер життя людини: моральної, соціальної, правової, психологічної. Ці вимоги характеризуються низкою норм і приписів. Керуючись у повсякденному житті тими чи іншими моральними нормами та вимогами, людина створює власну систему норм і цінностей, виробляє звичку чинити згідно з цими вимогами. Саме таким є процес формування морально визначеної людини.

2.2 Чітка моральна позиція, усвідомлена моральна визначеність є основою для формування правової поведінки людини. Це пояснюється передусім тим, що правові приписи та норми, виражені в законах і підзаконних нормативно-правових актах, є дещо доопрацьованими, осучасненими, підлаштованими під розвиток суспільства і держави приписами моралі, які люди сформували впродовж століть. За їх виконання чи невиконання настає похвала чи осуд, виражені в різних формах заохочень або покарань.

Основою для розвитку закону стали загальнолюдські норми та критерії поведінки, вироблені впродовж століть існування людства – мораль як усна система приписів, яка регулює поведінку людей у суспільстві. Найбільш сутнісний вплив на поведінку людини має мораль як сукупність норм і

приписів, якими людина повинна керуватися у щоденних діях і певних «межових» ситуаціях.

3. Через правову соціалізацію особистості має формуватися правослухняна поведінка. На нашу думку, цей процес складається з таких рівнів:

3.1 Ознайомлення з найпростішими правовими поняттями – цей рівень повинен розпочатися у сім'ї, у якій виховується дитина, та дошкільного навчального закладу, з елементарних розповідей про правила поведінки в різних установах, основ правил дорожнього руху.

3.2 Цілеспрямоване правове виховання молодих громадян – етап навчання у навчальних закладах різних рівнів, де відбувається навчання та вивчення загальних основ права.

3.3 Практичне переймання знань – період спілкування у певних соціальних групах, спільнотах, коли здійснюється практичне перейняття навичок поведінки від одних осіб (лідерів цих груп, формальних чи неформальних) іншими (особами, які не займають лідерські позиції у таких групах).

3.4 Процес оцінки здобутих правових знань та цінностей і спроба усвідомленої побудови власної поведінки чи певних учинків відповідно до морально-правових вимог.

3.5 Чітка, сформована та усвідомлена правослухняна поведінка особистості в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Отже, завдяки набуттю певних знань, їх осмисленню, прийняттю чи неприйняттю певних моделей або шаблонів поведінки людина може пройти процес соціалізації, зокрема такий її вид, як правова соціалізація. Правослухняна поведінка буде виявом і результатом того, що особистість пройшла цей процес і повністю його засвоїла.

4. Виокремлено соціально-моральні детермінанти пізнання правослухняної поведінки, в межах яких з'ясовано, що процес поступу та формування суспільної культури і свідомості є нелегким, оскільки за тривалістю займає великий проміжок часу для засвоєння тих соціально-правових норм, котрих потребує суспільство. Ба більше, соціально-правові норми є результатом розвитку в трьох напрямках, а саме: економічних, соціальних і політичних обставин цивілізаційного громадського життя. Інтерналізація є тим індикатором, котрий відображає, як зовнішні чинники впливають на людину і трансформуються у порівняно стійкі внутрішні переконання. Правослухняна поведінка залежить від ефективності роботи державних органів саме в соціальній та правовій сферах, з якими людина стикається найчастіше у своєму житті. Тому слід зауважити, що сьогодні зберігається відносно стійка та послідовна тенденція розвитку соціально-правових норм у суспільстві, що позитивно позначається на усіх процесах громадського життя.

5. Будь-яка дія зокрема та поведінка загалом вмотивовані. Мотив – це внутрішня спонука до дії. Лише тривалим щоденним вихованням змалку та постійною роботою над собою у більш зрілому віці людина може розпочати усвідомлено, без показовості та вимушеності діяти морально, а відповідно й правослухняно.

Якщо структурувати дії людини і розглядати її за традиційною схемою: мета – намір – дія, то зрозуміло, що моральна мета породжуватиме моральний намір, відтак – дію і навпаки. Моральний вчинок постає правослухняним, аморальний – провокує людину на правопорушення, а, можливо, й на злочин.

6. У контексті висвітлення значення ціннісних орієнтирів для формування правослухняної поведінки з'ясовано, що сьогодні ціннісні орієнтири стають певним засобом соціалізації індивідів з метою освоєння моральних, естетичних, суспільно-політичних ідеалів і нерозривності нормативно-правових вимог, які застосовуються до них як до членів соціальних груп, спільнот, а також суспільства загалом. Ціннісні орієнтації є внутрішніми чинниками, що формуються на основі зіставлення набутого досвіду із існуючими у соціальній сфері зразками культури, що демонструють особисте уявлення про належне, характеризують життєві цілі. Під ціннісною орієнтацією (спрямованістю) багато дослідників розуміють певну функцію, за допомогою якої регулюється соціальна поведінка індивідів. Тому між соціальною системою, а також системою особистості реалізується правослухняна поведінка за допомогою інтерналізації цінностей в процесі соціалізації.

7. Визначаючи соціальні мотиви правослухняної поведінки, з'ясовано, що сьогодні спостерігається позитивна динаміка впливу та контролю суспільства за дотриманням соціально-правових норм і як наслідок – формуванням правослухняної поведінки. Але в цивілізованому суспільстві існує певне правило: якщо норми, котрі існують у ньому, функціонують правильно та на благо суспільства – воно розвиватиметься більш швидкими темпами і, як наслідок, розвиватимуться культурний і духовний світ людини, що безпосередньо впливає на правослухняну поведінку, якщо ж ні – такі норми приречені й існуватимуть тільки формально. Потрібно зауважити, що правослухняна поведінка завжди залежить від впливу на неї соціально-правових норм, котрі вказують, що є правильно, як чинити добре, а як ні, іншими словами, підштовхують людину приймати правильні рішення на користь суспільного життя.

8. У межах установаження внутрішньої та зовнішньої основи правослухняної поведінки, сформованої інтерналізацією, доведено, що для того, щоб правослухняна поведінка кожної людини була відображеною у суспільстві, необхідні належні умови життя з боку держави, котра виступає гарантом прав та обов'язків і забезпечує належний рівень економічного, соціально, політичного життя кожного громадянина. В державі правослухняна поведінка особи розвиватиметься та утверджуватиметься лише за умови єдності бажань і цілей кожного індивіда з соціально-правовими нормами, що їх репрезентує держава.

9. Необхідною умовою для формування правослухняної поведінки є процес проходження правової соціалізації людиною. Правова соціалізація – це один із видів соціалізації, який характеризується спершу оволодінням людиною певною системою норм, приписів, настанов, ціннісних орієнтацій, їх обдумуванням, чітким усвідомленням, а тоді здатністю впливати на правову систему суспільства шляхом формування правових цінностей.

10. Суспільство нерозривно пов'язано із соціально-правовими нормами: відповідно контроль за дотриманням соціально-правових норм суспільством існуватиме завжди. Держава через свої виключні повноваження виконує роль монополіста щодо соціально-правового життя людини. Між людиною, суспільством і державою завжди наявний тісний зв'язок, але в центрі цих відносин буде людина, як першоджерело всіх процесів суспільно-державного життя. Потрібно також відзначити, що індивід постійно перебуватиме у нерозривному зв'язку із правом, яке формує та спрямовує дії людини у правову площину.

Через соціально-правові норми суспільство щоденно впливає на становлення кожної людини та громадянина, формуючи завдяки цьому їхню правослухняну поведінку. Саме на засадах інтерналізації соціально-правових норм суспільством забезпечується її зовнішня основа, яка виражається у моральному аспекті, що відповідає за розуміння та усвідомлення добра і зла. Соціально-правові норми забезпечують поведінку людини не тільки в соціальній сфері, але й охоплюють культурне, релігійне, звичаєве середовище з метою всеосяжного впливу на особистість. Сьогодні соціально-правові норми мають на меті сформуванню поведінку людини в такій площині, щоб вона не суперечила загальноприйнятим умовам. Соціально-правові норми слугують взірцями у суспільному житті, за порушення яких настають санкції та адекватна зневага з боку інших індивідів. Нині в науковій літературі можна знайти безліч різноманітних визначень того, що є нормою, як вона впливає на життя людини, для чого потрібна кожному. Основне завдання соціально-правових норм – спрямувати людину у правове поле з метою унеможливлення та запобігання протиправним проявам.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Зубрицький В. В. Вплив соціально-правових норм на поведінку людини та суспільства / В. В. Зубрицький // Митна справа. – № 2. – 2013. – С. 16–21.
2. Зубрицький В. В. Вплив суспільства на дотримання соціально-правових норм: передумова правослухняної поведінки / В. В. Зубрицький // Митна справа. – № 5. – 2014. – С. 127–132.
3. Зубрицький В. В. Єдність внутрішньої і зовнішньої інтерналізації соціально-правових норм як запорука правослухняної поведінки / В. В. Зубрицький // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – № 10/1. – 2014. – С. 57–60.
4. Зубрицький В. В. Інтерналізація людиною соціально-правових норм: внутрішня основа правослухняної поведінки / В. В. Зубрицький // Митна справа. – № 6. – 2014. – С. 54–59.
5. Зубрицький В. В. Адаптація соціально-правових норм до суспільства: зовнішня основа правослухняної поведінки / В. В. Зубрицький // Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання. – № 6. – 2014. – С. 385–387. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/6_2014/118.pdf

6. Зубрицький В. В. Влияние морального выбора на формирование правопослушного поведения / В. В. Зубрицкий // *Legea si Viata: международный научно-практический правовой журнал*. – № 2/3. – 2015. – С. 35–38.

7. Зубрицький В. В. Внутрішня основа правослухняної поведінки / В. В. Зубрицький // Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 р.). – Запоріжжя: Істина, 2014. – С. 13–14.

8. Зубрицький В. В. Формування поведінки людини під впливом соціально-правових норм / В. В. Зубрицький // Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.). – Львів: Центр правничих ініціатив, 2014. – С. 17–20.

9. Зубрицький В. В. Зовнішня основа правослухняної поведінки / В. В. Зубрицький // Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 6–7 лютого 2015 р.). – С. 15–17.

10. Зубрицький В. В. Єдність внутрішніх і зовнішніх соціально-правових норм у правослухняній поведінці / В. В. Зубрицький // Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 13–14 лютого 2015 р.). – С. 22–25.

АНОТАЦІЯ

Зубрицький В. В. Соціально-моральні засади правослухняної поведінки. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2015.

Дисертація є першою у вітчизняній правовій науці спробою із філософсько-правових позицій розкрити сутність соціально-моральних засад правослухняної поведінки. Обґрунтовано обумовленість регуляції поведінки людини соціальними нормами для формування їй правослухняного виміру, що полягає у такому: завдяки набуттю правових знань, їх осмисленню, формуванню правової культури, сприйняттю моделей і шаблонів правової поведінки людини, її кореляції у процесі соціалізації, зокрема, правової соціалізації. Правослухняна поведінка проявляє і результує те, як особистість пройшла цей процес і чи засвоїла його. Дістало подальший розвиток наукове трактування філософсько-правового розуміння правослухняної поведінки як синкретизму соціального та морального. Саме ця теза вимагає застосування комплексного підходу, який завдяки багатовекторності поєднав основи багатьох наукових підходів до вивчення певних явищ і процесів у житті суспільства та держави.

Ключові слова: суспільство, держава, право, свідомість, світогляд, громадянин, правослужняна поведінка, філософія права.

АННОТАЦІЯ

Зубрицкий В. В. Социально-нравственные основы правопослушного поведения. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2015.

Диссертация является первой в отечественной правовой науке попыткой с философско-правовых позиций раскрыть сущность социально-нравственных основ правопослушного поведения. Обоснованно обусловленность регуляции поведения человека социальными нормами для формирования ей правопослушного измерения, заключающийся в следующем: благодаря приобретению правовых знаний, их осмыслению, формированию правовой культуры, восприятию моделей и шаблонов правового поведения человека, его корреляции в процессе социализации, в частности, правовой социализации. Правопослушное поведение проявляет и результирует то, как личность прошла этот процесс и усвоила ли его. Получило дальнейшее развитие научная трактовка философско-правового понимания правопослушного поведения как синкретизма социального и морального. Именно этот тезис требует применения комплексного подхода, который благодаря многофакторности соединил основы многих научных подходов к изучению определенных явлений и процессов в жизни общества и государства.

Ключевые слова: общество, государство, право, сознание, мировоззрение, гражданин, правопослушное поведение, философия права.

SUMMARY

Zubryckij V. V. The social and moral foundations of law-abiding behavior. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Candidate of Juridical Sciences on specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2015.

The dissertation research is the first in the domestic legal science attempt to philosophical and legal positions reveal the essence of the social and moral foundations of law-abiding behavior. Reasonably conditioning regulation of human behavior the social norms for the formation of her law-measurement are as follows: due to the acquisition of legal knowledge, their understanding, formation of legal culture, perception models and patterns of behavior of the legal person, its correlation in the process of socialization, in particular, legal socialization.

Law-abiding behavior and the results show how the identity of this process took place and whether it has learned. It was further developed by the scientific interpretation of the philosophical and legal understanding of law-abiding behavior as

a social and moral syncretism. This thesis requires an integrated approach, which is due to multifactor joined the foundation for many scientific approaches to the study of certain phenomena and processes in society and the state. Characterized and generalized ideas about multidimensionality law-abiding behavior. Modern society advocates certain generator norms embodied in all spheres of life, and the legal and social – obviously the most. These rules eventually turn into behaviors, compliance or non-compliance which forms law-abiding behavior or one that ignores and violates the requirements of the law and society. The most essential influence on human behavior has morality as a set of rules and regulations that a person should guide the daily actions and specific "boundary" situations. Even if they are not recorded, summarized in certain codes, officially declared the state binding and compliance with, this does not diminish their role in the legal life of the state and value to its citizens. So, thanks to the acquisition of certain knowledge, their comprehension, acceptance or rejection of certain models or patterns of behavior a person can go through the process of socialization, including a view of how legal socialization. Right obedient behavior will be manifestation and result of the fact that a person has passed this process and it completely learned.

The philosophical-legal dimension of scale influence on the formation of moral choice law-abiding behavior. It is proved that the problem of choice, especially moral, should be characterized as a general philosophical problem because of its connection with the anthropological questions. That is, making the choice a person carries out directly their independence and freedom. In fact, acting in accordance with their interests and deliberately given the need, the person shows personal freedom. With a choice, people can form their own values and landmarks, the path of realization of their intentions. It is, in fact, forms the human behavior in general, law-abiding behavior in general. One of the main problems of modern man is thinking, the ability to understand the objective and subjective principles and human inner need for and observance of norms, values, rules of conduct. But we can not focus only on the content of a norm or provision. First you need to pay attention to human activity aimed at achieving and applying these rules.

Key words: society, the state, law, consciousness, world citizen, law-abiding behavior, philosophy of law.

Підписано до друку 02.06.2015 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Зам. № 55-15.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.